

KS. WOJCIECH GÓRALSKI

ARCHIDIECEZJA I METROPOLIA MEDIOLAŃSKA U PROGU REFORMY KOŚCIELNEJ KARD. KAROLA BOROMEUSZA

Najwybitniejszym spośród rzeczników natychmiastowej realizacji reformy trydenckiej był niewątpliwie Karol Boromeusz (1538-1584), arcybiskup Mediolanu i metropolita mediolańskiej prowincji kościelnej (1564-1584), powszechnie uchodzący już wśród współczesnych mu za wzór i model biskupa potrydenckiego, w 1610 r. ogłoszony świętym. Jego niezwykle bogata działalność ustawodawcza jako biskupa archidiecezji i zarazem metropolity zasługuje na szczególną uwagę. Owocem owej działalności pozostaje 11 synodów diecezjalnych oraz 6 synodów prowincjalnych. Reformistyczne postanowienia tych synodów, zawarte w słynnych *Acta Ecclesiae Mediolanensis* odbiły się szerokim echem w wielu krajach Europy.

Wydaje się, że właściwy punkt wyjścia do badań nad ustawodawstwem synodalnym św. Karola Boromeusza winna stanowić sytuacja organizacyjna i religijno-moralna panująca w archidiecezji oraz w prowincji kościelnej mediolańskiej w czasach, w których wybitnemu arcybiskupowi Mediolanu przyszło zainicjować dzieło reformy soborowej. W niniejszym opracowaniu chodzi o związek przedstawienie tej sytuacji.

I. ARCHIDIECEZJA MEDIOLAŃSKA

Według nieudokumentowanego przekazu wiara chrześcijańska dotarła do Mediolanu już w czasach św. Barnaby († ok. 60 r.) i dzięki niemu, według zaś świadectw wiarygodnych została tam upowszechniona przez nieznaną misjonarzy w I w.¹ Prawdopodobnie ok. roku 200 powstała w Mediolanie – równoległe z Rawenną – stolica biskupia. Biskupstwa te obejmowały całą Italię środkowo-północną aż do połowy III w., kiedy to doszło do utworzenia biskupstwa w

¹ A. Calderini. *Milano*. ECat VIII 988-989.

Akwilei². W IV zaś stuleciu powstało w tym regionie szereg nowych diecezji (ok. 25), inne wreszcie zostały erygowane w okresie późniejszym³.

W XVI w. rozległa archidiecezja mediolańska obejmowała znaczną część północnej Italii, sięgając także w głąb Szwajcarii. Sąsiadowała z diecezjami: Lodi, Ticino, Novara, Como, Casale, Bergamo, Crema, Vigevano oraz Konstancja i Sion. Z południa na północ obszar diecezji rozciągał się ponad 140 km, ze wschodu zaś na zachód – 40 mil⁴.

Ludność archidiecezji liczyła ok. 560 000 mieszkańców, w tym ok. 366 868 zobowiązanych do przyjmowania komunii św. wielkanocnej⁵. Niemały procent tej populacji stanowili protestanci, w tym wielu dawnych waldensów i albigen-sów⁶. Wśród wiernych znajdowało się ok. 100 lekarzy i 233 nauczycieli, zobowiązanych do złożenia wyznania wiary⁷.

Szeregi duchowieństwa diecezjalnego obejmowały 3352 osoby, w tym 81 pia-stujących "dignitates" w kapitułach i 473 kanoników. Do kleru zakonnego przynależało ok. 3720 zakonników, w tym 986 kapłanów, nie licząc tych, którzy odprawiali mszę św. w kościołach niezakonnych⁸. Liczba zakonnic sięgała 4070, w tym 2638 profesek⁹.

Archidiecezja obejmowała 753 parafie, w tym 94 w samym Mediolanie (kard. Boromeusz zredukował następnie tę liczbę w 1577 r. do 69). 55 parafii znajdowało się na terenie dzisiejszego kantonu szwajcarskiego Ticino, 29 – nad brzegami rzeki Adda (w rejonie Bergamo), 7 – nad jeziorem Maggiore (w rejo-nie Novary), niektóre zaś rozciągały się – jako enklawy – wśród diecezji

² C. V i o l a n t e. *Primo contributo e una storia delle istituzioni ecclesiastiche nell'Italia centrosetten-trionale durante il medioevo: province, diocesi, sedi vescovili*. "Miscellanea historiae ecclesiasticae" 5:1974 s. 175; por. E. C a t t a n e o. *Istituzioni ecclesiastiche Milanese*. W: *Storia di Milano*. T. 4. Milano 1954 s. 617.

³ Zob. V i o l a n t e, jw. s. 175-177.

⁴ "Diocesis autem amplitudo a meridie in septemtriones extenditur ultra passuum centum quadra-ginta millia, et ab oriente in occidentem solem, ut plurimum, quadraginta milliaribus". Relacja arcybiskupa Mediolanu, kard. Fryderyka Visconti, do Stolicy Apostolskiej z 1689 r. (A. S a l a. *Documenti circa vita e le gesta di S. Carlo Borromeo*. T. 1. Milano 1861 s. 554). Zob. M. F a b i. *La Lombardia descritta. Dizionario statistico, amministrativo, storico ed ecclesiastico*. Milano 1852 s. IX oraz 306.

⁵ *Acta Ecclesiae Mediolanensis ab eius initiis usque ad nostram aetatem. Opera et studio presb. Achillis Ratti, sacrae theologiae, iuris canonici et philosophiae doctoris e Collegio Doctorum Bibliothecae Ambrosianae cum approbatione Aloysii Nazari Comitiss a Calabria Archiepiscopi Mediolanensis*. T. 3. Mediolani. Ex Typo-graphia Pontificia Sancti Iosephi, via Sancti Caloceri. N. 9 MDCCCXCII kol. 1149-1150 (tabele z danymi z 1599 r.) (dalej cyt.: AEM); zob. także E. A p e c i t t i. *S. Carlo e la Chiesa di Milano*. W: S. C a r l o B o r r o m e o. *Statuti degli Oblati di s. Ambrogio*. Milano 1984 s. 23.

⁶ J. U m i ś k i. *Historia Kościoła*. T. 2. Wyd. 4. Opole 1960 s. 146.

⁷ AEM t. 3 kol. 1149-1150 (tabele).

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

Piacenza, Casale Monferrato, Pawia i Novara¹⁰. Oprócz 753 świątyń parafialnych, w rękach kleru diecezjalnego pozostawało: 46 kolegiat (w samym Mediolanie istniało – poza katedralną – 7 kapituł: św. Ambrożego, św. Nazariusza, św. Wawrzyńca, św. Stefana, św. Jerzego "al Palazzo", św. Tomasza "in Terramara", św. Grobu), 783 kościoły nieduszpasterskie ("simplices"), 631 oratoriów i 7 kaplic w kolegiach dla duchownych¹¹. W ramach średniowiecznego systemu eksponowania kościołów mających niegdyś wyłączne prawo utrzymywania chrzcielnicy istniały w diecezji 84 znacznie większe ośrodki duszpasterskie. Były to kościoły parafialne noszące tytuł "pieve"¹² i stanowiące stolice okręgów terytorialnych, do których przynależały inne, mniej znaczące kościoły. W ów system wspomnianych okręgów kard. Boromeusz "wkomponuje" strukturę rejonów i dekanatów.

Sytuacja religijno-duszpasterska w archidiecezji obejmowanej przez Boromeusza nie była wprawdzie – jak się wyraża E. Apeciti – "opłakana"¹³, przeważały jednak zdecydowanie momenty negatywne, sprawiając, iż w archidiecezji dawały się zauważyć oznaki dekadencji religijnej i obyczajowej. Podstawowym tego powodem były trwające od lat zaniedbania duszpasterskie biskupów zajmujących się polityką oraz kumulowaniem beneficjów i innych posiadłości. W parze z tego rodzaju aktywnością świecką szło systematyczne zaniedbywanie przez rządzących archidiecezji obowiązku rezydencji, co wiązało się z kolei z pozostawianiem władzom świeckim kierowania życiem duszpasterskim i troski o dyscyplinę duchowieństwa. To ostatnie, zarówno diecezjalne, jak i zakonne, popełniało

¹⁰ V. M. M i c h e l i n i. *S. Carlo Borromeo, Cardinale di S. Prassede – Arcivescovo di Milano nella corona dei suoi santi*. Milano 1985 s. 69-70.

¹¹ AEM t. 3 kol. 1149-1150 (tabele). Zob. także F. M o l i n a r i. *Domenico Bollani (1514-1579) vescovo di Brescia e Carlo Borromeo (1538-1584). Linee di ricerca sulla pastorale post-tridentina in una chiesa locale*. Brescia [brw] s. 24.

¹² Termin "pieve" (od "plebs") oznaczał pierwotnie macierzysty kościół parafialny z własną chrzcielnicą, mający pewne zwierzchnictwo w stosunku do mniej znaczących kościołów i kaplic nieparafialnych. Tego rodzaju ośrodki uformowały się w średniowieczu. W Italii północnocentralnej "pieve" oznaczało następnie okręg terytorialny, bardziej lub mniej rozległy, obejmujący różne parafie związane bliżej z kościołem macierzystym. Zob. P. F i g i n i. *L'organizzazione teritoriale della diocesi di Milano nella storia. Introduzione storica*. W: *Itinerari di S. Carlo Borromeo nella cartografia delle visite pastorali* (a cura di E. Brivio, A. Buratti Mazzotta, P. Figini, C. Marcora, A. Palestra). Modena 1985 s. 25-26; C. V i o l a n t e. *Pievi e parrocchie nell'Italia centrosettentrionale durante i secoli XI e XII*. Milano [brw]. Estratto dal volume: *Le istituzioni ecclesiastiche della "societas christiana" dei secoli XI-XII. Diocesi, pievi e parrocchie. Atti della sesta Settimana internazionale di studio*. Milano, 1-7 settembre 1974 s. 644-651.

¹³ Zob. jw. s. 27; zob. także L. P r o s d o c i m i. *Riforma borromaica e conservatorismo politico. Dalle controversie di giurisdizione alla conseguenza*. W: *San Carlo e il suo tempo. Atti del Convegno Internazionale nel IV centenario della morte (Milano 21-26 maggio 1984)*. T. 2. Roma 1986 s. 693.

często nadużycia, władza zaś świecka w nadawaniu kanonii i innych beneficjów preferowała kandydatów młodych i pochodzących z zamożnych rodów¹⁴.

W szczególnie niekorzystnych warunkach znalazła się archidiecezja mediolańska w okresie rządów sprawowanych w niej kolejno przez kard. Hipolita I d'Este (1497-1519) i kard. Hipolita II d'Este (1519-1500). Pierwszy z nich, otrzymawszy jeszcze jako dziecko arcybiskupstwo w Ostrzyhomiu (zamienione mu potem na biskupstwo w Eger), w chwili uzyskania arcybiskupstwa w Mediolanie liczył zaledwie 20 lat, a zrzekł się tego beneficjum w 1519 r. na rzecz nepota liczącego wówczas 10 lat. Hipolit II nie przybył w ogóle do Mediolanu (posiadał także arcybiskupstwo w Lyonie i Autun), święcenia kapłańskie zaś przyjął dopiero za rządów archidiecezją kard. Boromeusza. Już w 1539 r. papież Paweł III interweniował wobec Hipolita II, zachęcając go do podjęcia koniecznych reform w niektórych klasztorach archidiecezji "ob monialium in eis degentium inhonestam fraudolosamque et abominabilem vitam"¹⁵.

W 1550 r. Hipolit II d'Este zrezygnował z arcybiskupstwa mediolańskiego na rzecz Jana Anioła Arcimboldi, zastrzegając sobie jednak prawo powrotu na stolicę arcybiskupią po śmierci lub rezygnacji tego ostatniego. Arcimboldi jako rządca archidiecezji (1550-1555) rezydował w Mediolanie, a przede wszystkim podjął próbę przeprowadzenia tak pożądanej reformy. Jego nieoczekiwana śmierć sprawiła, iż arcybiskupstwo powróciło znów do Hipolita II (1555-1556), który po niespełna dwóch latach zrezygnował ponownie, tym razem na rzecz Filipa Archinti, z podobnym jak poprzednio zastrzeżeniem. Nowy arcybiskup mediolański (1556-1558) nie mógł nawet objąć od razu archidiecezji w posiadanie, wskutek opozycji rządu hiszpańskiego, który uważał go za profrancuskiego. Po uzyskaniu wreszcie "placet" króla Filipa II rządca archidiecezji nieoczekiwanie zmarł, tym samym więc ustały nadzieje związane przez Mediolańczyków z osobą znanego z wysokiej kultury i przymiotów ducha byłego dyplomaty papieskiego i uczestnika Soboru Trydenckiego. Rządy archidiecezją wróciły w ten sposób – już po raz trzeci – do Hipolita II, który znów rozglądał się za następcą, na rzecz którego zamierzał zrezygnować. W grę wchodziła m.in. osoba kardynała – Mediolańczyka Jana Anioła Medyceusza, którego Paweł IV typował na arcybiskupstwo jeszcze za życia Filipa Archinti, gdy tego nie chciała uznać Hiszpania. Jakkolwiek wówczas Medyceusz odrzucił tę ofertę, tym razem sam zwrócił się z prośbą o stolicę mediolańską. Odmowa papieża okazała się opatrnościowa, bowiem 25 XII 1559 r. kard. Jan Anioł Medyceusz został wybrany następcą Pawła IV. W rezultacie Hipolit II d'Este zrezygnował z arcybiskupstwa

¹⁴ A. M a j o. *San Carlo Borromeo, vita e azione pastorale*. Ed. 3. Milano 1984 s. 7-8.

¹⁵ Cyt. za: F. C h a b o d. *Lo stato e la vita religiosa a Milano nell'epoca di Carlo V*. Torino 1971 s. 239; zob. także K. K u ź m a k. *Este d'*. EK IV 1137-1138.

na rzecz kard. Boromeusza, którego Pius IV mianował 17 II 1560 r. administratorem archidiecezji w Mediolanie¹⁶. Hipolit II, który zmarł w 1572 r., miał możliwość poznać dzieło reformy podjęte przez swojego następcę. Z rzadko spotykaną pokorą uzna kiedyś wielkość Boromeusza, przyznając się do własnych błędów¹⁷.

Długi okres rządów archidiecezją obydwu Hipolitów d'Este, a nawet wcześniejsze zaniedbania musiały odbić się ujemnie na jej stanie religijno-moralnym, zwłaszcza duchowieństwa. Dyscyplina kleru diecezjalnego była poważnie nadwątlona. Zarówno duchowieństwo wyższe (przynależne do kapituły), jak i niższe nie przestrzegało obowiązku rezydencji, ubiegając się o coraz to nowe beneficja i posiadłości. Sprzyjało to świeckim formom życia i zaniedbywaniu przez kapituły liturgii, a przez proboszczów – duszpasterstwa. Istniało także wiele nadużyć w nadawaniu beneficjów, co wiązało się ściśle z wykroczeniami w zakresie prawa patronatu. Wielu duchownych uchybiało dobrym obyczajom. Mnożył się udział duchownych w zabawach i nieodpowiednich widowiskach. Częstym zjawiskiem było prowadzenie procesów sądowych przez kler diecezjalny z klerem zakonnym, spory i konflikty pomiędzy kolegiatami a konwentami zakonnymi. Ujemnym echem wśród wiernych odbijały się usilne i z reguły skuteczne starania duchownych o dyspensy i przywileje, nie zawsze uzyskiwane legalnie. Zaniedbania duszpasterskie były często bardzo dotkliwe. Zaniedbywano udzielania sakramentów św., a wielu kaznodziejów uprawiało tanie kaznodziejstwo "teatralne" w miejsce solidnej katechezy. W parze z zaniedbaniami duszpasterskimi szło zaniedbywanie przez proboszczów świątyń, których stan pozostawiał wiele do życzenia. Niski był poza tym poziom umysłowy szeregowego duchowieństwa. Liczni proboszczowie nie znali nawet formuły rozgrzeszenia sakramentalnego, podobnie grzechów i kar zastrzeżonych. W niektórych rejonach archidiecezji ignorancja sięgała tak dalece, że wielu proboszczów nie spowiadało się w mniemaniu, iż nie są do tego obowiązani, gdyż spowiadają innych. Wszystkie te zaniedbania, nadu-

¹⁶ A. M a j o. *Storia della Chiesa ambrosiana*. T. 2: *Dall'età comunale a Carlo Borromeo*. Ed. 2. Milano 1983 s. 138-157; A p e c c i t i, jw. s. 25-26; zob. także C. M a r c o r a. *La Chiesa Milanese nel decennio 1550-1560*. W: *Memoria storiche della diocesi di Milano*. T. 7. Milano 1960 s. 254-501.

¹⁷ "[...] et certamente era ben necessario, che ella con la diligenza e la pietà sua supplisse in cotesta chiesa a molti mancamenti degli Arcivescovi passati, et per questo volio sperare che Dio sia per conservarla tanto più sacra. Né io pensero di poter fare cosa che abbia da ricevere maggiore consolazione, che d'aver posta la detta chiesa in persona di V. S. Ill. ma alla quale se ben so che possono giovare poco le mie orationi non lascio però di porgere in ogni occasione a Dio quelle che sono tenuto per lei..." (List Hipolita II d'Este do kard. Karola Boromeusza [bez daty]. Biblioteka Ambrożyńska w Mediolanie ms. F. 37 inf. k. 228v (dalej cyt.: BA). Hipolit II zmarł 2 XII 1572 r. w swojej willi w Tivoli, gdzie ufundował znane fontanny. Tam też został pochowany. Zob. M a j o. *Storia della Chiesa ambrosiana* s. 157.

życia i wykroczenia stawały bardzo nisko, a nawet – jak zauważa G. P. Giusani¹⁸ – niekiedy w pogardzie stan duchowny w oczach wiernych.

Niezbyt dobrą reputacją cieszyły się także zakony. I tu częste były wykroczenia przeciw dyscyplinie zakonnej, procesowanie się z duchowieństwem diecezjalnym, jak również spory różnych konwentów pomiędzy sobą. Rozluźnienie obyczajów panowało bardzo często także wśród mniszek. Nagminne były tutaj uchybienia przeciw klauzurze zakonnej oraz świecki styl życia¹⁹.

W klimacie zaniedbań i zepsucia panującego wśród duchowieństwa i zakonów stan życia religijno-moralnego wiernych nie mógł być zadowalający. Religijność ludowa była płytka i zabobonna, a praktyki religijne bardzo często zaniedbywane. Wymownym zaś przykładem ignorancji religijnej może być fakt, iż w latach 1561-1562 koadiutor kard. Boromeusza musiał wybierzmować "nieskończoną ilość osób", gdyż wierni od lat nie znali lub nie doceniali tego sakramentu²⁰; podobnie było zresztą w większości ówczesnych diecezji europejskich. Wiele zastrzeżeń budziła również obyczajowość wiernych, nierzadkie były przestępstwa.

Tę trudną sytuację panującą w archidiecezji u progu jej objęcia przez kard. Boromeusza potęgowała ponadto okoliczność wzmiankowanej już systematycznej ingerencji reprezentantów Filipa II do spraw związanych z wykonywaniem jurysdykcji kościelnej. Pozostające w koronie króla hiszpańskiego Księstwo Mediolańskie, a tym samym archidiecezja, wskutek wspomnianych wyżej zaniedbań biskupów były skazane na znaczne uzależnienie od czynnika politycznego. Reprezentujący w Mediolanie Filipa II gubernator oraz jego organ opiniotwórczy w postaci senatu mediolańskiego (złożonego z 3 Hiszpanów i 12 Mediolańczyków wybieranych spośród patrycjatu)²¹ uzurpowali sobie prawa, których nie egzekwowali dla siebie nieobecni w diecezji biskupi. Dziedzinami szczególnie "ponętymi" były tutaj: prowizja na urzędy i beneficja kościelne, sądownictwo w stosunku do laików, a także duchownych w zakresie spraw należących do kompetencji sądownictwa kościelnego oraz kierowanie kultem i nauczaniem reli-

¹⁸ *Vita di S. Carlo Prete Cardinale del titolo di Santa Prassede Arcivescovo di Milano*. Roma 1611 s. 49; zob. także Chabod, jw. s. 247-262; Apeciti, jw. s. 28-30; A. Annoni. *Carlo Borromeo e la società secolare*. W: *San Carlo e il suo tempo* t. 2 s. 895-896; Michellini, jw. s. 71; C. Marcora. *Il processo diocesano informativo sulla vita di S. Carlo per la sua canonizzazione*. W: *Memorie storiche della diocesi di Milano*. T. 9. Milano 1962 s. 30.

¹⁹ Apeciti, jw. s. 28; Annoni, jw. s. 895.

²⁰ Chabod, jw. s. 262.

²¹ Mediolan pozostawał w centralnym zarządzie monarchii hiszpańskiej poprzez udział w Najwyższej Radzie Italii ("Consiglio supremo d'Italia") ustanowionej przez Filipa II w 1558/1559 r., złożonej – poza osobistościami hiszpańskimi – z przedstawicieli Mediolanu, Neapolu i Sycylii (po 2 osoby). Rada stanowiła organ pośredni pomiędzy królem a gubernatorem. Zob. E. Cattaneo. *La religione a Milano dell'età della controriforma*. W: *Storia di Milano*. T. 10. Milano 1957 s. 19.

gijnym²². Nic też dziwnego, iż gubernator królewski oraz senat mediolański będą bronić swojego "status quo", gdy arcybiskup – reformator, posłuszny dekretom trydenckim, zacznie rewindykować prawa rządu archidiecezji²³. Jeszcze bardziej będzie bronił swoich praw katolicki król Filip II, który przyjął uchwały trydenckie z zastrzeżeniem "salvo iure regio". Długotrwały spór o jurysdykcję zakończył się dopiero w 1583 r., gdy Boromeusz rozwinął akcję religijną w Szwajcarii, w którym to działaniu król Hiszpanii dostrzegł swój polityczny interes²⁴.

Obok aspektów negatywnych w życiu archidiecezji mediolańskiej dostrzec należy niewątpliwie momenty pozytywne, które – jak zauważa wielu autorów²⁵ – stanowiły pewnego rodzaju fundament, na którym mogła się stopniowo wznosić budowla odnowy i reformy podjęta przez wybitnego zwolennika Soboru Trydenckiego. Wola powrotu do autentycznego życia chrześcijańskiego w XVI w., którą można było dostrzec u wielu Mediolańczyków, wyrażała się przede wszystkim w inicjatywach osób zakonnych i świeckich, które nadawały początek różnego rodzaju ruchom, konfraterniom czy nowym zakonom, próbującym odpowiedzieć na duchowe i materialne potrzeby ludzi owych czasów. Tak więc od 1529 r., kiedy to wprowadzono do świątyń Mediolanu czterdziestogodzinne nabożeństwo, wzrastał wśród mieszkańców miasta kult eucharystyczny. W 1539 r. Castellino da Castello, kapłan z diecezji Como mieszkający w Mediolanie, zaprowadził "szkołę nauki chrześcijańskiej" dla formacji religijnej dzieci. Założona przez Archanietę Panigarda z konwentu św. Marty w Mediolanie konfraternia o nazwie "Wieczna Mądrość" ("Eterna Sapienza"), skupiająca braci zakonnych, zakonnice, biskupów, kapłanów i świeckich, przygotowywała klimat do powstania w 1530 r. barnabitów powołanych do życia przy kościele św. Barnaby w Mediolanie przez Antoniego Marię Zaccaria, szlachcica z Cremony, który po ukończeniu studiów w Padwie został kapłanem. Kierownik duchowy tej konfraterni bp Antoni Belloti, franciszkanin, a potem jego następca Franciszek Londini, biskup pomocniczy Mediolanu, odegrali niepoślednią rolę w formowaniu postaw

²² L. P r o s d o c i m i. *Controriforma e politica spagnola a Milano*. "Echi di San Carlo Borromeo" 16:1938 z. 13 s. 501-504; 16:1938 z. 14-15 s. 536-543; E. C a t t a n e o. *San Carlo ed il momento storico*. "Ricerche storiche sulla Chiesa Ambrosiana" 13:1984 s. 26-27.

²³ Zob. m.in. M. F e r n a n d e z A l v a r e z. *San Carlo Borromeo nei suoi rapporti con la Spagna*. W: *San Carlo e il suo tempo* t. 2 s. 709-725, zvl. 715-716.

²⁴ P r o s d o c i m i, jw. s. 537-538. Na temat sporu o jurysdykcję Boromeusza z królem Filipem II zob. szerzej A. G. G u e z z i. *Conflitti giurisdizionali nella Milano di Carlo Borromeo: la visita apostolica di Gerolamo Ragazzoni nel 1575-76*. Estratto da "Archivio Storico Lombardo" 1982-1983 – Anno CVIII–CIX. Milano 1984.

²⁵ Zob. m.in. M a j o. *San Carlo Borromeo* s. 8-13; H. J e d i n. *Carlo Borromeo*. Roma 1971 s. 17-18; C h a b o d, jw. s. 277-279; A n n o n i, jw. s. 896; A p e c i t i, jw. s. 29; U m i ń s k i, jw. s. 121-122.

szeregu kapłanów. Do pracy specjalnie wśród kobiet wspomniany Zaccaria stworzył w 1530 r., przy pomocy kierowanej przez siebie hrabiny Guastalla, zgromadzenie tzw. panien anielskich (*Sorores angelicae*). Piotr Caraffa i Kajetan z Tieny stali się w 1524 r. twórcami zakonu teatynów, przeznaczonego głównie do odnowienia ducha kościelnego wśród kleru i wychowywania kapłanów. Zgromadzeniem kapłanów, opartym na regule augustyńskiej, byli również somaskowie, założeni w 1532 r. (w Somasco pod Bergamo) przez Wenecjanina Hieronima Miani, znani w Mediolanie już rok później. Ich zadaniem była opieka nad domami sierot i szpitalami oraz zakładanie internatów dla młodzieży.

Należy zatem zauważyć, iż dzieło reformy, do realizacji którego przygotowywał się Karol Boromeusz, mogło znaleźć w wielu środowiskach Mediolanu znaczny stopień zrozumienia. Tymczasem mianowanie 17 II 1560 r. kard. Boromeusza administratorem opróżnionej rezygnacją Hipolita II d'Este archidiecezji znajdującej się w opisanej wyżej sytuacji, dokonane na 3 lata przed zamknięciem Soboru Trydenckiego, nie oznaczało dla zainteresowanego możliwości natychmiastowego opuszczenia Rzymu. Pozostanie tu – z woli Piusa IV – u jego boku aż do 1 IX 1565 r. Toteż w sześć dni po otrzymaniu nominacji na administratora archidiecezji, 23 II 1560 r. dokonał kanonicznego objęcia jej w posiadanie przez swego delegata Andrzeja Ruperto, potwierdzając go na stanowisku wikariusza generalnego. Jednocześnie potwierdził jako swojego biskupa koadiutora Melchiora Crivelli, dominikanina²⁶. 7 III Boromeusz uzyskał od papieża pełną władzę dysponowania wszystkimi beneficjami w Mediolanie i w całej archidiecezji²⁷. Wkrótce otrzymał nowego biskupa pomocniczego w osobie Sebastiana Donati, zmarłego w 1561 r. Po śmierci Donatego przybył do Mediolanu jako biskup pomocniczy Hieronim Ferragato, augustynianin, dawny biskup pomocniczy biskupa Mondovi – Aleksandra Ghislieri, przyszłego Piusa V, pozostając tu do grudnia 1562 r. Nastąpił po nim w 1563 r. karmelita, Juliusz de Superechis, lecz po kilku miesiącach wyjechał na Sobór Trydencki. Zastąpił go od lutego 1565 r. nowy biskup pomocniczy Tomasz Godwell, Anglik, teatyn. Ciężar administracji archidiecezją spoczywał ciągle do czerwca 1564 r. na Andrzeju Ruperto, wikariuszu generalnym²⁸.

Okres nominalnej administracji archidiecezją obfitował w bardzo doniosłe – jak się okazało – wydarzenia. Najpierw nagła śmierć brata Fryderyka przesądza o radykalnej zmianie postawy duchowej przyszłego arcybiskupa Mediolanu. Przy-

²⁶ M a j o. *San Carlo Borromeo* s. 22.

²⁷ J e d i n, jw. s. 13.

²⁸ A. D e r o o. *S. Carlo Borromeo. Il cardinale reformatore*. Milano 1965 s. 203-205; M. de C e r t e a u. *Carlo Borromeo, santo*. W: *Dizionario biografico degli Italiani*. T. 20. Roma 1977 s. 263.

jęcie w wyniku tej metamorfozy święceń kapłańskich, a potem sakry biskupiej otwiera Boromeusza ku przyszłej posłudze duszpasterskiej. Następnie zakończenie Soboru Trydenckiego, którego dekrety stały się dlań podstawowym programem życiowym, uświadomiło mu ogrom zadań, jakie Sobór postawił przed pasterzami diecezji. Nic też dziwnego, że już 4 XII 1563 r., a więc nazajutrz po zakończeniu Tridentinum, napisze do przewodniczącego tegoż Soboru kard. Morone, że jego wielkim pragnieniem jest oczekiwać na realizację uchwał soborowych, których potrzebę odczuwa całe chrześcijaństwo²⁹. Wymowne jest tedy wysłanie z Rzymu do Mediolanu przez Boromeusza w dniu 25 III 1564 r. dwudziestu dwóch egzemplarzy opublikowanych drukiem uchwał Soboru³⁰. Swoją wymowę ma również fakt skierowania do Mediolanu – z Rzymu, Florencji i Loreto – 12 IX 1564 r. trzydziestu jezuitów³¹.

W dniu 12 V 1564 r. Pius IV mianował swego nepota arcybiskupem Mediolanu. Zmuszony do dalszego pozostania w Rzymie dla wzięcia udziału w debatach nad przygotowywanym zatwierdzeniem przez papieża uchwał trydenckich oraz nad wstępnymi inicjatywami realizacji reformy soborowej, arcybiskup mediolański wysłał w czerwcu 1564 r. do Mediolanu swojego nowego wikariusza generalnego – upatrzonego w Rzymie – Mikołaja Ormaneto³², który pełnił tę funkcję do czerwca 1566 r. Wystawiona dla Ormaneto w dniu 6 VI 1564 r. nominacja³³ zasługuje na zreferowanie, a to z uwagi na przyznane mu w niej szerokie uprawnienia. Już we wstępie dokument wymienia walory: roztropność, dobre obyczaje, wiedzę, doświadczenie i pobożność wybranego przez arcybiskupa na swojego bliskiego współpracownika doktora obojga praw i protonotariusza

²⁹ D e r o o, jw. s. 14-15.

³⁰ C. M a r c o r a. *Anno 1564: il primo sinodo diocesano*. "Diocesi di Milano" 5:1964 nr 4 s. 208.

³¹ D e r o o, jw. s. 206.

³² Mikołaj Ormaneto urodził się na początku XVI w. Był uczniem Jana Mateusza Giberti, biskupa Werony, wybitnego reformatora tej diecezji. Starannie wykształcony w Padwie (doktor obojga praw) rozpoczął bogatą karierę kościelną. W 1553 r. został mianowany legatem na Anglię, gdzie wspierał kard. Pole w dziele reformy kleru oraz reformy uniwersytetu oxfordzkiego. W 1557 r. powrócił do Rzymu, aby złożyć sprawozdanie ze swojego posłania. W 1563 r. został skierowany z misją, którą pełnił przy boku Alberta V Bawarskiego. W maju 1564 r. został wikariuszem generalnym kard. Karola Boromeusza stając się – do 1566 r. – jednym z najbliższych i zaufanych współpracowników arcybiskupa Mediolanu. W sierpniu 1564 r. przeprowadził z polecenia Boromeusza jego pierwszy synod diecezjalny. Wezwany przez Piusa V, w czerwcu 1566 r. udał się do Rzymu, gdzie wydatnie służył papieżowi pomocą w akcji reformatorskiej. Został następnie mianowany biskupem Padwy, a w 1572 r. Grzegorz XIII kreował go nuncjuszem w Hiszpanii, gdzie rozwinął aktywną działalność na polu reformy klasztorów. Zmarł 18 VI 1577 r. Zob. R. P a l m a r o c c h i. *Ormaneto, Nicolò*. ECat IX 359; C. M a r c o r a. *Nicolò Ormaneto, Vicario di S. Carlo (giugno 1564 – giugno 1566)*. W: *Memorie storiche della diocesi di Milano*. T. 8. Milano 1961 s. 209-590.

³³ "Litterae patentes originales constitutiones D. Nicolai Ormaneti in vicarium generalem a Sancto Carolo, Romae anno 1564, die 6 Iunii" (AEM t. 3 kol. 1177-1183).

apostolskiego. Została mu przyznana przede wszystkim władza sądownicza, a mianowicie w zakresie rozstrzygania wszelkich spraw cywilnych i karnych, także w instancji apelacyjnej, tj. w odniesieniu do wyroków pochodzących od biskupów sufraganów metropolii lub ich wikariuszy. Kardynał Boromeusz upoważnia przy tym Ormaneto do powierzania wszystkich spraw cywilnych pierwszej instancji Janowi Franciszkowi Sormano, doktorowi obojga praw kurii mediolańskiej, spraw zaś apelacyjnych – Pawłowi Patrocinio, również doktorowi obojga praw wspomnianej kurii. Dowolne jednak sprawy Ormaneto może zastrzec sobie, zarówno na wstępie instrukcji, jak i w każdej fazie postępowania, do wyroku włącznie. Jednocześnie wikariusz generalny został upoważniony do powierzenia wymienionym doktorom także innych spraw, jak również do wyznaczenia im – w wypadku potrzeby – odpowiedniego konsultora.

Wikariusz generalny otrzymał następnie w nominacji rozległą władzę karania, łącznie z możliwością wymierzania kary depozycji, suspensy, interdyktu, ekskomuniki, grzywny, więzienia, usuwania z beneficjów lub urzędów w stosunku do jakichkolwiek osób, nawet "illustres et cuiusqumque status, conditionis et dignitatis"³⁴. Został jednocześnie upoważniony do łagodzenia kar przewidzianych przez prawo, do podejmowania umów z przestępcami przy interwencji arcybiskupiego urzędnika fiskalnego, do uwalniania przestępców od wyroku ekskomuniki i innych kar, a także otrzymał upoważnienie do dyspensowania od kar, nawet gdy to wymaga specjalnego mandatu.

Doniosłe upoważnienia przyznawała wikariuszowi generalnemu nominacja w dziedzinie administracji. Został więc Ormaneto upoważniony do nadawania beneficjów – nie wyłączając godności, prepozytur, kanonikatów, prebend duszpasterskich i nieduszpasterskich, świeckich i zakonnych – zarówno w Mediolanie, jak i w diecezji, zgodnie jednak – zaznaczył kard. Boromeusz – z formą przyznaną przez Sobór Trydencki. Otrzymał poza tym prawo łączenia beneficjów, także zgodnie z dekretami soborowymi, jak i przyjmowania z nich rezygnacji oraz nadawania ich innym, po przeprowadzeniu egzaminu – w myśl tychże dekretów.

Arcybiskup Mediolanu upoważnił następnie w nominacji swego wikariusza generalnego do odbywania wizytacji w Mediolanie i całej archidiecezji, a nawet prowincji kościelnej, łącznie z klasztorami i miejscami pobożnymi należącymi do zakonów wyjętych. Podczas wizytacji – nadmienił arcybiskup – Ormaneto może wydawać polecenia, przeprowadzać działania reformatorskie, pozywać do sądu, nakładać ekskomunikę, interdykt, suspensę "a divinis" oraz inne kary, deklarować kary zaciągnięte mocą prawa, wzywając na pomoc – gdy trzeba – "brachium saeculare". Od duchownych diecezji i całej prowincji kościelnej

³⁴ Tamże kol. 1179.

uzyskujących beneficja – zaznaczał dokument – wikariusz generalny ma prawo domagać się – pod karą cenzur, a nawet pozbawienia beneficjów – okazania pism prowizji kanonicznej, a w przypadkach zatrzymywania kilku beneficjów niepołączalnych – odnośnych dyspens.

Klauzula końcowa zawierała wzmiankę o delegowaniu Ormaneto do podejmowania jakichkolwiek innych działań, nawet gdyby wymagały one specjalnego mandatu, deklarowała odwołanie innych wikariuszy generalnych i sędziów, upoważniała adresata do reprezentowania arcybiskupa we wszystkich sprawach, tak kościelnych, jak i świeckich, z prawem wyznaczania swoich pełnomocników w sprawach sądowych.

W końcu sierpnia 1564 r. Ormaneto odbył pierwszy synod diecezjalny w imieniu i z polecenia rządcy archidiecezji. Mający pełne zrozumienie dla reformy soborowej wikariusz generalny wspierał również swego arcybiskupa w realizacji powziętego jeszcze w Rzymie przez tego ostatniego zamiaru utworzenia w Mediolanie seminarium duchownego, które – powierzone jezuitom – zaczęło funkcjonować 10 XII 1564 r.³⁵

Latem 1565 r. kard. Boromeusz, po wielokrotnie ponawianych prośbach, otrzymał zezwolenie Piusa IV na opuszczenie Rzymu i udanie się do swojej archidiecezji. Przybył do Mediolanu 23 IX, odbywając uroczysty ingres do miasta. W dniu 15 X t.r. mógł osobiście otwierać swój pierwszy synod prowincjalny³⁶.

II. PROWINCJA KOŚCIELNA MEDIOLAŃSKA

Według nieudokumentowanych informacji, które trudno przyjąć, Mediolan już w czasach św. Barnaby był nie tylko diecezją, lecz i stolicą prowincji kościelnej (inaczej metropolii)³⁷. Pierwszym jednak świadectwem udokumentowanym jest tutaj napisana w 357 r. *Apologia de fuga sua* św. Atanazego, w której stwierdza, że za biskupa Dionizego (355) Mediolan jest metropolią³⁸. Wolno przyjąć, iż w IV stuleciu jest to jedyna prowincja kościelna w Italii północnej³⁹. Granice tej metropolii można wskazać na podstawie akt synodów i listów św. Ambrożego. Jurysdykcji tego ostatniego – jako metropolity me-

³⁵ De Certeau, jw. s. 263; Apeciti, jw. s. 37.

³⁶ Jedin, jw. s. 18.

³⁷ Zob. Eustachiusa S. Ubaldo. *De metropoli Mediolanensi dissertatio*. Mediolani 1699 s. 14, 26-29.

³⁸ "[...] Dionisius Mediolani: est autem ipsa metropolis Italiae" (J. P. Migne. *Patrologia graeca*. Vol. 25. Paris 1857 s. 650).

³⁹ G. Vignotti. *Milano metropoli ecclesiastica. Appunti di storia della Chiesa Milanese*. Milano 1981 s. 44.

diolańskiego (374-397) – podlegały mianowicie: Lombardia, Piemont, Liguria, Emilia, Wenecja, Istria oraz regiony pozaalpejskie: Recja, Norikum, Panonia, Iliria. W IV więc stuleciu metropolia kościelna obejmowała wszystkie regiony administracyjne północnej części półwyspu, ustanowione przez Dioklecjana, a następnie Konstantyna Wielkiego: region VIII: Flaminia–Emilia (z wyjątkiem Rawenny podległej bezpośrednio Rzymowi), region IX: Alpy Kotyjskie (dzisiejsza Liguria z Piemontem południowym), region X: Wenecja–Istria (z którą była złączona administracyjnie Iliria zachodnia i inne okręgi wschodnie), region XI: Liguria (dzisiejsza Lombardia z Piemontem górnym i okręgami Recji)⁴⁰.

Metropolia mediolańska uległa dysmembracji, gdy w połowie V stulecia doszło do utworzenia w Italii północnej nowej prowincji kościelnej ze stolicą w Akwilei, które to miasto stanowiło metropolię świecką regionu X (Wenecja–Istria). Odeszły wówczas z metropolii mediolańskiej biskupstwa leżące w tym regionie⁴¹. Dalsza zmiana w sieci metropolitalnej Italii północnej nastąpiła z chwilą ostatecznego usamodzielnienia się – jako prowincji kościelnej – Rawenny, która od 430 r. systematycznie rozluźniała swoją zależność od Rzymu⁴². Jakkolwiek brak z V i pierwszych dziesiątków lat VI w. jednoznacznych dokumentów potwierdzających pełną władzę metropolitalną biskupa Rawenny, to przyznanie przez papieża Wigiliusza (537-555) paliusza biskupowi tej stolicy Maksymilianowi ma tu swoją wymowę. Status Rawenny jako metropolii utwierdza się definitywnie za arcybiskupa Mauro (641-671). Powstała w ten sposób nowa prowincja kościelna zaanektowała stopniowo Emilię–Romanię⁴³.

Kolejna, czwarta prowincja kościelna w Italii północnej powstała dopiero w 1133 r. w Genui, powodując dalszą dysmembrację metropolii mediolańskiej, od której odeszła wówczas większa część Ligurii. Piątą metropolią w wymienionej części półwyspu stał się Turyn, a nastąpiło to definitywnie w 1515 r. Wówczas to odłączono od metropolii mediolańskiej Piemont. Dopiero zaś w 1582 r. została erygowana metropolia w Bolonii⁴⁴.

Opierając się na dokumencie z 1466 r. wymieniającym sufraganie metropolity mediolańskiego⁴⁵, zmiany zaszły po utworzeniu prowincji w Turynie oraz fakt erygowania w 1474 r. diecezji Casale Monferrato, włączonej do Mediolanu,

⁴⁰ Tamże s. 46-47; E. Cattaneo. *Istituzioni ecclesiastiche Milanesi*. W: *Storia di Milano*. T. 4. Milano 1954 s. 617.

⁴¹ Vigotti, jw. s. 47-53.

⁴² L. Prosdoci mi. *La sede metropolitana ambrosiana tra medioevo ed età moderna*. W: *La Chiesa Ambrosiana. Profili di storia istituzionale e liturgica*. Milano 1980 s. 11-12.

⁴³ Vigotti, jw. s. 58-60; Cattaneo, jw. s. 618.

⁴⁴ Vigotti, jw. s. 113-115, 138.

⁴⁵ Chodzi o dokument nr XXIV – "Status Ecclesiae Mediolanensis anni 1466" (zob. tamże s. 134-136).

można bezpiecznie przyjąć, iż po roku 1515 do prowincji mediolańskiej należały następujące biskupstwa: Mediolan, Brescia, Cremona, Lodi, Bergamo, Tortona, Aleksandria, Acqui, Savona, Ventimiglia, Novara, Vercelli, Asti, Alba, Casale Monferrato. W 1530 r. włączono do metropolii nowo erygowaną diecezję Vigevano⁴⁶. W ten sposób cała prowincja obejmowała, nie licząc Mediolanu, 15 diecezji. Należy wspomnieć, iż wymieniony wyżej dokument z 1466 r., podobnie jak wcześniejszy sprzed roku 1388⁴⁷, wymienia 3 diecezje jako aktualnie wyjęte z metropolii mediolańskiej: Pawię, Piacenzę i Ferrarę⁴⁸.

Problem składu metropolii mediolańskiej zjawiał się w związku z zamiarem kard. Karola Boromeusza – powziętym jeszcze w Rzymie – zwołania synodu prowincjalnego swojej metropolii. Metropolita pragnął wówczas poznać przede wszystkim skład prowincji mediolańskiej. W tym celu skierował do kurii w Mediolanie list, w którym prosił o przesłanie mu wykazu diecezji – sufraganii arcybiskupstwa mediolańskiego. W odpowiedzi datowanej 5 V 1564 r.⁴⁹ kanclerz arcybiskupi przesłał Boromeuszowi listę, na której podał 17 następujących diecezji (nie licząc samego Mediolanu): Lodi, Cremona, Brescia, Bergamo, Vigevano, Novara, Aleksandria, Tortona, Vercelli, Casale Monferrato, Asti, Acqui, Alba, Savona, Ventimiglia, Ivrea, Albenga. Przynależność pierwszych piętnastu biskupstw do prowincji mediolańskiej nie budziła wątpliwości. Co do dwóch ostatnich metropolita mediolański nie od razu zorientował się, iż Ivrea przeszła w 1515 r. do powstałej wówczas metropolii turyńskiej, Albenga zaś została włączona dekretem Aleksandra III w 1161 r. do metropolii genueńskiej⁵⁰. Boromeusz okazał natomiast zdziwienie z powodu braku na przesłanej mu liście diecezji w Pawii leżącej w Lombardii, niedaleko Mediolanu. Wówczas to Franciszek Castelli, kanonik katedry mediolańskiej, znawca historii Lombardii, na prośbę Ormaneto przesłał metropolicie własnoręcznie sporządzony wykaz sufraganii Mediolanu, identyczny z wykazem sporządzonym przez kanclerza. Wyjaśnił przy tym, że Pawia, uprzednio wyjęta z mediolańskiej prowincji kościelnej, została na nowo do niej włączona wskutek interwencji arcybiskupa Ariberta w XI w.⁵¹ Poinformował jednocześnie, że Turyn został metropolią nie-

⁴⁶ Zob. tamże s. 142-143; Dokument z 1466 omyłkowo wymienia diecezję Aosta zamiast Alba; Erygowana w 1511 r. diecezja Saluzzo (powstała z diecezji Turyn i Alba) została poddana bezpośrednio Stolicy Apostolskiej (zob. tamże s. 138).

⁴⁷ Chodzi o dokument nr XII przytaczający sufraganie arcybiskupa Mediolanu (zob. tamże s. 135).

⁴⁸ Tamże; por. P. P r o d i. *Charles Borromée, archevêque de Milan et la papauté*. RHE 62:1967 nr 2 s. 387.

⁴⁹ BA. F 104 inf. 90-91 k. 100.

⁵⁰ Zob. F. U g h e l l i. *Italia Sacra*. T. 4. Venetiis 1719 kol. 868; V i g o t t i, jw. s. 115.

⁵¹ Zob. szerzej na temat biskupstwa w Pawii: G. P. B o g n e t t i. *Le origini della consacrazione del vescovo di Pavia da parte del pontefice romano e la fine dell'arianesimo presso i Longobardi*. W: *Atti e*

zgodnie z obowiązującymi w tym względzie regułami, wchłaniając do siebie sufraganie Mediolanu: Aostę, Ivreę, Coirę, Albengę i Mondovi.

Zdezorientowany kard. Boromeusz zwrócił się o autentyczny wykaz swoich sufragani do Kancelarii Apostolskiej, która przedstawiła listę sporządzoną na podstawie najświeższej "księgi prowincji" (zawierającej oficjalny wykaz wszystkich Kościołów zgrupowanych według krajów i prowincji kościelnych), która przekazywała dawne ustalenia⁵². Zaskoczeniem dla metropolity był brak na liście diecezji: Vigevano, Aleksandria, Casale Monferrato. Figurowały natomiast w wykazie: Pawia, Turyn, Piacenza i Ferrara. Datariusz Kancelarii Apostolskiej, kard. Franciszek Alciati, operował niewątpliwie danymi nie uwzględniającymi faktu poddania Piacenzy, Pawii i Ferrary Stolicy Apostolskiej⁵³.

W rezultacie uzyskanych w ten sposób danych kard. Boromeusz poinformował Ormaneto, iż na planowany synod prowincjalny winno przybyć 17 biskupów, których diecezje figurowały w wykazie (m.in. Ivrea i Albenga) sporządzonym przez kanclerza, a nadto 4 biskupi uwzględnieni na liście Kancelarii Apostolskiej (Pawia, Turyn, Piacenza, Ferrara). Wywołało to natychmiastową reakcję zainteresowanych, z wyjątkiem biskupa Albengi⁵⁴. Interwencja księcia Sawony Filiberta wyperswadowała metropolicie mediolańskiemu, iż Turyn i Ivrea nie należą do jego prowincji kościelnej⁵⁵.

W liście z 25 VIII 1565 r. arcybiskup Mediolanu wysłał swojemu wikariuszowi generalnemu wezwania na synod dla poszczególnych biskupów, m.in. Albengi, Pawii, Piacenzy i Ferrary⁵⁶. Biskup Piacenzy Bernardyn Scotti stawiał się ostatecznie na synod, lecz nie jako sufragan Boromeusza. W myśl polecenia Soboru Trydenckiego musiał po prostu wybrać najbliższego metropolitę dla uczestniczenia w synodzie prowincjalnym. Książę d'Este przekonał następnie metropolitę, by nie domagał się udziału w synodzie biskupa z Ferrary. Długo zaś trwała dyskusja z Hipolitem Rossi, biskupem Pawii, którego diecezja podlegała

memorie del IV Congresso storico lombardo. Milano 1949 s. 91-157.

⁵² Zob. Marcora, jw. s. 313.

⁵³ Zob. E. Cattaneo. *Il primo concilio provinciale milanese (A. 1565)*. W: *Il Concilio di Trento e la riforma tridentina. Atti del convegno storico internazionale. Trento 2-6 settembre 1963*. T. 1. (Herder) Roma-Freiburg-Basel-Barcelona-Wien 1965 s. 228-230; t e n ż e. *Da Carlo Borromeo Aecivescovo Metropolita*. W: *Da Carlo Borromeo a Carlo Bascapè. La pastorale di Carlo Borromeo e il Sacro Monte di Arona. Atti della Giornata Culturale. Arona 12 settembre 1984*. Novara 1985 s. 2-4.

⁵⁴ Cattaneo. *Il primo provinciale* s. 230-231.

⁵⁵ Marcora, jw. s. 404; Cattaneo. *Carlo Borromeo* s. 4.

⁵⁶ M.in. Boromeusz napisał: "E non vi meravigliarete che vi si mandino lettere per alcuni vescovi, che altre volte non habbiamo riconosciuti come suffraganei, come Pavia, Piacenza, Albenga e Ferrara, perciocché trattandosi hora una azione tanto importante bisogna cominciare e raviare le regioni dell'arcivescovo di Milano, al quale ed alcune altre Chiese essere sottoposte, appare per il Provinciale della Cancelleria (apostolica)" (cyt. za: Cattaneo. *Carlo Borromeo* s. 4).

bezpośrednio Stolicy Apostolskiej⁵⁷. Ostatecznie zarówno biskup Pawii, jak i Albengi, a także Ferrary, zostali ogłoszeni opornymi wskutek niestawiennictwa na synodzie. Dopiero później kard. Boromeusz uznał przynależność do swojej metropolii jedynie 15 (nie licząc Mediolanu) wyżej wymienionych diecezji.

Przynależność polityczna 15 diecezji sufraganalnych była w czasach Karola Boromeusza następująca: Vercelli i Asti znajdowały się w państwie księcia Savony; Casale Monferrato, Alba, Acqui należały do państwa księcia Mantui; Savona i Ventimiglia podlegały państwu Republiki Genueńskiej; Brescia i Bergamo wchodziły do państwa Wenecji; Aleksandria, Tortona, Vigevano, Cremona, Lodi i Novara – do Księstwa Mediolańskiego⁵⁸.

Gdy chodzi o biskupów poszczególnych diecezji wchodzących w skład metropolii w interesującym nas okresie, to należy stwierdzić, iż sześciu spośród nich uczestniczyło w Soborze Trydenckim, co pozwalało kard. Boromeuszowi liczyć na zrozumienie w sprawie odnowy soborowej w prowincji kościelnej. Byli to: Mikołaj Sfondratus, biskup Cremony (1560-1590), późniejszy Grzegorz XIV, Dominik Bolanus, biskup Bresci (1559-1579), Fryderyk Cornarus, biskup Bergamo (1561-1577), Maurycy Petra, biskup Vigevano (1552-1576), Hieronim Galeratus, biskup Aleksandrii (1564-1569) i Hieronim Vida, biskup Alby (1532-1566)⁵⁹. Pozostali: kard. Benedykt Lomellinus, biskup Ventimiglia (1565-1579), Kacper Caprius, biskup Asti (1550-1569), kard. Cezar Gambara, biskup Tortony (1548-1591), kard. Jan Antoni Capiscuus, biskup Lodi (1557-1569), kard. Antoni Sorbellonus, biskup Novary (1560-1574), kard. Gwido Ferrerius, biskup Vercelli (1562-1572), Piotr Franciszek Costacciarus, biskup Acqui (1558-1585), Scypion Estersis, biskup Casale Monferrato (1555-1567) i Jan Ambrosius, biskup Savony (1564-1576) – reprezentowali w większym lub mniejszym stopniu styl życia biskupów renesansu⁶⁰.

Nie ma podstaw do twierdzenia, że stan religijno-moralny panujący w poszczególnych diecezjach metropolii odbiegał zasadniczo od sytuacji panującej w diecezji mediolańskiej. Wolno przyjąć, iż zasygnalizowane wyżej mankamenty diecezji Boromeusza były udziałem i innych biskupstw. Badania F. Chabod⁶¹ dotyczące sytuacji religijno-moralnej panującej w interesującym nas okresie w całej Lombardii wskazują, iż także w diecezjach: Cremona, Lodi, Vigevano i innych, występowały nadużycia i zaniedbania w kapitułach, niewłaściwości w nadawaniu beneficjów, nieprzestrzeganie prawa rezydencji przez zobowiązanych

⁵⁷ Tamże s. 4-5.

⁵⁸ C a t t a n e o. *Da Carlo Borromeo* s. 7.

⁵⁹ Tamże s. 9 oraz 29, przyp. 27; zob. także U g h e l l i, jw. t. 4 passim.

⁶⁰ Zob. U g h e l l i, jw. passim; C a t t a n e o. *Carlo Borromeo* s. 9.

⁶¹ C h a b o d, jw. s. 248-252.

do tego duchownych. Potwierdzają to obserwacje L. Tocchella⁶² w odniesieniu do diecezji Tortona, w której dało się zauważyć w połowie XVI w. niski poziom umysłowy kleru, zaniedbania w klasztorach męskich, oplakany stan klasztorów żeńskich, słaby poziom życia religijnego i obyczajów wiernych. Wymownym świadectwem może być tutaj następnie wystąpienie samego kard. Boromeusza podczas jego szóstego synodu prowincjalnego. Wprawdzie chodzi tu o rok 1582, niemniej jednak nakreślony w przemówieniu metropolity do uczestników synodu obraz życia mediolańskiej prowincji kościelnej można odnieść – tym bardziej – do lat sześćdziesiątych. Gorliwy arcybiskup Mediolanu wyraził się wówczas, iż w każdej części jego metropolii panuje "puchlizna wodna", a jej stan religijno-moralny nazywa "chorym"⁶³.

*

W niniejszym opracowaniu próbowano przedstawić najogólniej sytuację panującą w archidiecezji mediolańskiej oraz w tamtejszej prowincji kościelnej w latach, w których obejmował w nich rządy kard. Karol Boromeusz. Obok niewątpliwych symptomów wskazujących na istnienie, zwłaszcza w stolicy archidiecezji i metropolii, wielu inicjatyw reformatorskich otwartych na odnowę, którą miał ugruntować Sobór Trydencki, istniało niemało momentów zdecydowanie negatywnych, przesądzających o tym, że oblicze religijno-moralne ziemi ambroziańskiej poddane było głębokiemu kryzysowi. Początki rządów archidiecezją przez kard. Boromeusza przypadły więc na okres wyjątkowo trudny, w którym długotrwałe zaniedbania jego poprzedników, zły stan duszpasterstwa oraz skomplikowana sytuacja polityczna nie sprzyjały realizacji zamysłów reformatorskich żywionych od zakończenia Tridentinum przez arcybiskupa mediolańskiego. Zastany przezeń stan rzeczy wymagał podjęcia szczególnych działań, które by prowadziły ku odnowie i naprawie dawnych struktur, stworzeniu nowych oraz systematycznemu budowaniu na owych strukturach życia archidiecezji i prowincji kościelnej. Zarówno synody diecezjalne, jak i prowincjalne, zostały pomyślane przez kard. Boromeusza właśnie jako adekwatne narzędzia ucieleśnienia reformy soborowej. Jedenaście synodów diecezjalnych oraz sześć prowincjalnych, zainicjowanych przez arcybiskupa w ciągu dwudziestolecia jego

⁶² L. T a c c h e l l a. *La riforma tridentina nella diocesi di Tortona*. Genova 1966 s. 31-38.

⁶³ "O commiserantium et languentium spectaculum! Il male dell'idropisia prevade la cute in ogni parte della provincia... Voi conoscete lo stato della provincia ammalato..." (cyt. za: C a t t a n e o. *Carlo Borromeo* s. 17, 18).

rzędów w Mediolanie, stanowi jego niemałe osiągnięcie i zarazem niecodzienne zjawisko w skali całego Kościoła.

THE DIOCESE AND CHURCH PROVINCE OF MILAN ON THE THRESHOLD
OF CARDINAL CHARLES BORROMEO'S CHURCH REFORM

S u m m a r y

The point of departure for the study of Cardinal Charles Borromeo's synodal legislation in the diocese (11 synods) and Church province of Milan (6 synods) ought to be the organizationale and religious and moral situation in the area in the time immediately before the appointment of that eminent archbishop. In the first section of the article the author gives a short presentation of the diocese of Milan. He points out both the prevalent shortcomings and manifestations of evil and the positive aspects on which Cardinal Borromeo was able to draw in his work. The overall balance at the moment of the archbishop's assumption of power was decidedly negative. In section two the reader gets a general view of the situation in the Church province of Milan. In moral and religious terms, it was the same as that in the diocese. The author pays much attention to the composition of the Lombard metropolis, about which Cardinal Borromeo had many doubts. Against such a background, the reformatory activities of Cardinal Borromeo in his capacity as archbishop and metropolitan of Milan must be described as truly impressive.

Translated by Adam Pasicki